

לכתיבת הריבוד האליגורי בסיפורי ה"ריאליסטיים" של א"ב יהושע

עיון בסיפורו "יום שרב ארוך, יאוש, אשתו ובתו"

מאת זיוה שמיר

כבר הבחינו המבקרים¹, כי סיפוריו של א"ב יהושע מכילים רמזים אליגוריסטיים לרוב, וכי יש לחשוף ביצירותיו רבדים שמעבר לפשט, שאינם מצויים בטקסט בגלוי ובמפורש, כדי לעמוד על משמעויות נסתרות. גם סיפורי ה"ריאליסטיים" של א"ב יהושע, שבהם המגמה האליגוריסטית אינה כה מוחשית כמו בסיפוריו הראשונים, נענים לפרשנות אליגוריסטית. אף כי סיפורים, כדוגמת "שלושה ימים וילד", "שתיקה הולכת ונמשכת של משורר", "בתחילת קיץ 1970" ודומיהם, מעצבים בראש ובראשונה ריאליה מוכרת וישראלית עד מאד, מצויים בהם בסמוי עוד כמה סיפורים מקבילים, הנושאים מסר אידיאי סמוי. כן הבחינה הביקורת, כי סיפורו של א"ב יהושע "יום שרב ארוך, יאוש, אשתו ובתו" שימש מעין דגם מטריס לכתיבת הרומאן "המאהב"². כאן וגם כאן, מתואר תא משפחתי מצומצם של אב, אם וכת מתבגרת, שלמרות כמה שינויים עקרוניים, נמתחים חוטים רבים של אנאלוגיה ודמיון כיניהם. אומנם, כאן האם היא עצלנית מושבעת, וב"המאהב" - חרוצה כפייתית; אומנם, כאן הבת היא בת-יחידה, וב"המאהב" - בת-יחידה בכורח נסיבות טראגיות (מות אחיה בתאונה); אולם, ככלות הכל, רבים קווי הדמיון מקווי הקונטראסט, ואכן ניתן לראות בסיפור "יום שרב" מעין דגם דימינואטיבי, מיקרוקוסמוס של מערכת-היחסים שברומאן. הסיפור מכיל במוקטן תהליכים, דפוסי התנהגות ודינאמיקה פנימית, הדומים לאלה שכתבניות הגדולות של הרומאן.

כחתי, על כן, לעסוק בסיפור זה, ולהדגים באמצעותו את דרכו של א"ב יהושע בסיפורת ה"ריאליסטיית" שלו, כי סיפור זה עשוי לשמש מקרה-בוחן מעניין וסימפטומאטי, המשקף הן את הטכניקה של הסיפורים הקצרים והן את זו של הרומאן. כאן, כמו בסיפורים הקצרים, שנזכרו לעיל, וכמו ב"המאהב" אין עיצוב-המציאות חורג לעיתים מזומנות מכללי הריאליזם, והוא נוטה לעבר הפאנטאסטי והא-לוגי אלא לעיתים רחוקות (לפיכך ניתן לקרוא בו ולפרשו גם מבלי לתת את הדעת לצדדיו האליגוריסטיים). אף על פי כן, חשיפת הסיפורים הסמויים, במצויים בסיפור זה ובדומים לו בכוח, מעשירה את הסיפור ומקנה לו ממדים נוספים, עומק ועיבוי.

"יום שרב" הוא, כאמור, סיפור המעצב קודם כל מציאות מוכרת, ישראלית עד מאד: מהנדס ישראלי, עובד בחברת מקורות-מים ועוסק בעיקר בקידוחי סרק בנגב, נשלח לאפריקה לנהל פרויקט גדול - הקמת זכר על ערוץ נחל - בשיתוף עם חברה הולאנדית. בארץ הוא משאיר את אשתו רות, הסטודנטית הנצחית, את בתו היחידה תמרה בת החמש-עשרה, נערה תינוקית ומרושלת. יחסי-העבודה, הנרקמים בין הישראלי לבין עמיתו ההולאנדי, עולים יפה, ואף הפועלים אוהדים את המהנדס הישראלי, שניחן במוסר-עבודה בזה ושבא בתביעות דקדניות בראש ובראשונה לעצמו. לאחר שנודע למהנדס, שהוא נגוע בסרטן דם, וא חוזר כבהילות לארץ. בכית-החולים הישראלי מכחישים את הדיאגנוזה, ורוב הסיפור עוסק בהשתלבותו של המהנדס מחדש, בחיק משפחתו המוכרת-המנוכרת, בתקופת הבטלה מאונס, שמעניקה לו החברה הישראלי.

ראה: מאמריהם של מרדכי שלו והלל ברזל, ומחקרו של אורי שוהם. את מראי-המקום ניתן למצוא בספרו של יוסף ירושלמי, "א. ב. יהושע: ביבליוגרפיה", ספרית פועלים, 1980, עמ' 80.

ראה: ספרה של נילי סדן-לובנסטיין, "א. ב. יהושע: מונוגרפיה", ספרית פועלים, 1981, עמ' 189-202.

תורם למליאותו הריאליסטית; ה"עולם" המעוצב בו אמיתי ואמין, גם מן הבחינה החושיית-חיצונית וגם מן הבחינה הרגשית-פנימית, ורק פרטים כודדים נראים בו, במישור הליטראלי, מאולצים במקצת במסגרת ה"פשטי"³.

עד מהרה, מתברר לקורא, כי הסיפור משובץ המזים פסיכולוגיסטיים למכביר, המתפענחים באמצעות מערכת סמלים ברורה.

וודאות המוות, הקרב וכא, חוללה מיפנה בחייו של המהנדס. קשה לו הפגישה אם האור המסנוור ועם המציאות הישראלית, שמגלה סולידאריות ופאמיליאריות, מחד גיסא, אך גם אכזריות, ניכור ודורסנות, מאידך גיסא. אחרי תשעת חודשי שהות באפריקה, המקבילים לתשעת ירחי-לידה, לשהות באפלולית הרחם, דעתו אינה נוחה מן השרב ומן האור המסנוור - מן האמת ומן החשיפה שבמציאות הישראלית. הוא מעדיף להגיף את תריסי דירתו, ולהסתובב באפלולית הבית, בעירום. כשהוא צמוד לחוט הטלפון בעירומו, יש בו מן העובר שבמעי אימו, כאילו כרוך הוא בחבל הטבור. אותה עת, בוקעת מן האפרכסת צעקה, כצעקתו של הרך הנוולד, שעה שמכים על עכוזו. למרבה האירוניה, מאשרים לו "חופשת מחלה נוספת. חודשיים נוספים" - הארכה מאונס של מצב עוברי, המתמשך מעבר למועד הרצוי.

המזכירה הזוטרה אף מעירה למהנדס בהתחשבות: "למה לך לטרוח כחוס כזה", משל היה פעוט, שאין להוציאו בימי שרב לטיול בעגלה. הנסיגה לעבר השינה ואל האפילה היא אנאלוגית, אפוא, למצב האמבריוני, של טרם הלידה, יותר משהיא אנאלוגית למוות המרגיע ומשכך הכאב. ייתכן שיש בה בשינה אף מיסוד המוות, שממנו קמים לתחייה, ומכאן הרצון העז להתנסות בתרדמה.

בדומה למהנדס, המוצג כאן כעובר, או כעולל, הכמה לבגרות, לאחריות ולפעלתנות, גם אשתו ובתו הן ספק ילדות, ספק בוגרות, אך האחריות והעול מהן והלאה. האשה ממאנת, מן הצד האחד, לצאת ממעגלי הילדות אל עבר בגרות ריגשית; היא מאריכה את תלותה ואת ילדותיותה בלימודים אינסופיים באוניברסיטה. חיפושי הסרק שלה אחר עבודה הם בבחינת יוצא מן הכלל, המאשר את הכלל. מן הצד השני, היא בכל זאת מנסה להתבגר, ובהופעתה החיצונית כבר החל תהליך ההתבגרות (החלה להרכיב משקפיים).

הבת - תינוקית ותלותית, ותיאורה כולל את הסטייה הראשונה שסוטה הסיפור מן הריאליזם הצרוף: בחדרה של הנערה בת החמש-עשרה, ניתן עדיין לחוש לעיתים בריח של חיתולים. צורכי החלב, שיירי ארוחת הבוקר, הנמסים ומחמיצים במטבח, שייכים אף הם לתבנית סמלנית זו של גמילה מן התינוקיות, והוא הדין בנסיון הסרק של תמרה "להיפטר מקרום החלב - לשווא".

אולם, הגישושים לעבר בגרות נשארים בבחינת נסיונות שווא, ותמרה משאירה בעקבות נסיונותיה שפע של כלים מלוכלכים.

³ לדוגמה: ערימת העיתונים, הגואה ומתמוטטת על המהנדס, "כמבקשת להציפו" (עמ' 161, במהדורת תשל"ה) (לכשיובאו אסמכתאות עם מספרי עמודים, יובאו גם להבא ממהדורה זו). או: הבריחה אל הפרדס וכריית תעלת המים הקטנה, מעשה ילדות, תחליף לבנייה ממשית. אלה נראים המזים מאולצים, שניזרו בשפע, שאינו שמור תמיד לבעליו לברכה.

בעקבות אשתו ובתו, גם המהנדס נסוג מאונס אל עולם המחבגרים: לעולמה של תמרה המתבגרת ולעולמו של גדי, חברה הטירוון. מן האשה, שנתבגרה בהופעתה, נסוג הוא לעולמה של הבית שהגיעה כבר לקומת האם, וריח בשרה מזכיר לו נשכחות.

הזדהותו הרגרסיבית עם עולמה של בתו מתבטאת בהימשכותו אל חדרה: הוא מנסה כוחו בפריטה על הגיטארה של בתו (פורט מנגינות של גן ילדים); הוא לוקח את ספריה לחדרו, וכאמצעותם מנסה - כביכול - לבנות גשר על פני פער הדורות ולחדור לעולמה המודרני יותר של הבת; הוא מחביא, מעשה נערות, את מכתבי גדי הטירוון, חברה של בתו, בארגז הכלים של מכונניתו⁴.

העימות בין המהנדס, שהוא ספק מחלים ממחלתו ספק דועך ממנה, לבין גדי, הנער שהפך לחייל, מביא להעמדתו של האחרון בסידרת נסיונות וענויים. ההתעללות במחזרה של הבת על רקע הרמזים האירוטיים, הנשזרים לתיאור יחסי האב והבת, נראית כפרי קנאתו ושנאתו של "אוהב" נבגד. בהכנסת האיגרות לארגז הכלים של תא המטען יש מעין פעולת הפרייה, תחליף להשתוקקותו של המהנדס לילד נוסף, או תחליף למשיכתו האירוטית אל בתו המתבגרת ואות לקנאה, שהוא מקנא בה ובחברה החייל.

הסכר, שבבנייתו נטל המהנדס חלק פעיל, עשוי לסמל את יכולת האדם לשלוט באסונות טבע, ולפיכך "נדלק" המהנדס, שחוא ספק נגוע ספק איננו נגוע במחלה ממארת, למשמע הידיעה שהפרייקט האפריקאני יורחב, וכי הסכר יוקם בוואדי נוסף. נפתח סיכוי מה להארכת החיים, לחסימת עורק נוסף בפני אסונות והרס, למאבק מתמשך ויסודי כפגעי טבע, במחלות ובמוות.

רות, אל אף בטלנותה, ממלאת מספר פונקציות מעין גבריות: בשעה שהמהנדס לובש את חלוקה ועוסק בקניות וכבישול, מסופר כי רות היתה קצינה בצה"ל, שערותיה קצוצות, שהיא נוהגת במכונית באגרסיביות (הולכי רגל מקללים אותה; במוסך היא באה בטענות), שהיא מחלקת למהנדס פקודות (הגם שפקודותיה ניתנות כרוח טובה) ושהיא מאוכזבת מדרכי הביצוע של הוראותיה ("אין אדם נותן ראשו לגזיזה כזאת"). מודגשת התמכרותה להשתזפות בשמש ולבטלנות.

עקרותה של רות מתבטאת כאן, בין השאר, בלימודי הנצחיים חסרי התוחלת, באי הולדת ילדים נוספים על בתה היחידה, בפזרנותה ובפזרנות בתה המתבגרת, בחיפושי הסרק שלה אחר מקום עבודה, בגוף הנערי, כתספורת הקצרה, כבטלה ובהשתזפות. אין היא מתווכחת עם בעלה; תמיד היא מסכימה לכל אמירותיו והשגותיו, ועם זאת, היא נוהגת בו דרך חירות כרצונה, בחינת יד ימין מקרבת ויד שמאל דוחה, תמיד בטון מרגיע ומצדיק, במין פאטרונות של הורה על ילד קטן.

מתרמז אפילו שמץ של יסוד לסבי כאישיותה של רות: היא מתחמקת בעקביות ממגע עם בעלה, למרות אותות החיכה שהוא מגלה כלפיה, ולא רק בשל היותו ספק נגוע בסרטן, שהרי גם טרם נסיעתו, חיו - ככל הנראה - חיל פרישות (עמ' 163). מוזכרת בסיפור גם מחברת שירים, שכתבה אחת מחברותיה, "שהיתה, כרי לו, מאוהבת כרות" (עמ' 169). גם יחסי רות והמכונית מתוארים כיחסים שבין

אשה לחברתה, והמכונית טעונה בסיפור "יום שרב", ללא ספק, משמעויות אירוטיות-נשיות (א4, עמ' 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000).

⁴ צבירת המכתבים בארגז הכלים של המכונית מפעילה סמל פסיכודיאני ברור ומזדקר לעין. האגרות נשלפות מן הארגז, כשהן מכונסות לצרור, מלופפות בחבל, כמו עובר, המוצא מן הרחם מלופף בחבל הטבור. כשהחבל ניתק, נפתח הצרור "כניצן גדול, עליו מצויפים את כפותיו". בחדר נאסף האור בשלוליות (עמ' 190-191). המילים לקוחות מן השדה הסימאנטי שעניינו נוזלים (הצפת דסל תיאור לידה).

הפרק האחרון בסיפור, השלושה עשר במניין, חורג כבר במידת-מה מן הריאליזם הצרוף: דריסתו של גדי והמתנתו של המהנדס לרות הרומסת, כשזרועותיו מושלכות לצדדים - ככל אלה יש משום סיום פאנטאסטי במקצת לסיפור, שיש בו, בעצם, מתחילתו ועד לסופו, הסתברות לוגית מלאה.

ואולם, עיקר מורכבותו של הסיפור מתגלה רק לאור חשיפת מערכת הקשריו ההיסטוריוסופיים-האליגוריסטיים, החורגים מן הסיפור הפשוט וזמן הרמזים הפסיכולוגיסטיים. במישור זה, דומה שניתן להפוך בסיפור ולהפוך בו, ובכל פעם לגלות בו הקשרים נוספים, מרתקים בדרכי התקשרותם. הלל ברזל⁵ עמד על זיקת הסיפור ל"הומו פאבר" של מאקס פריש, אך בתשתית הסיפור ניצבת, כך נראה לי, מערכת אליגוריסטית בסיסית ואלמנטארית יותר, אשר שימשה גם את מאקס פריש, והיא - סיפור חייו של ישו (המתגלה בסיפור "יום שרב" בוואריאנטים שונים ומעניינים).

כדרך האליגוריה המודרניסטית, המכונה לפרקים כשם *tautegria*⁶, אין לחפש בסיפוריו של א"ב יהושע מערכת מוצקה ובעלת חוקיות עקבית, שאיננה ניתנת לערעור. נהפוך הוא, ב"טאוטגוריה" כדוגמת "יום שרב", נפערים לעיתים בסיפור הסמוי פערים, שלא ניתן לתרצם, ואף אין צורך לתרצם, כי מיטב הסיפור הסמוי נעוץ בכזביו ובתעותעויו. עם זאת, ניתן ביד הקורא והפרשן צרור של מפתחות לחשיפת "מבלעות" אליגוריסטיות, המגלות חוקיות של סיבה ומסובב.

בסיפור "יום שרב" יש מספר יסודות, האופייניים במיוחד לדרכי הסיפור האליגוריסטיים: ראשית, אין בו צייני זמן דציניני מקום מובהקים. על אף איזכורים של עיתונים בסיפור זה, אין לנו כל אינדיקאטור מפורש וישיר, שיקבע - בדיוק או לערך - את זמן התרחשות. אחד הציינים הבודדים הוא איזכורה של אופנת הגיטארה, היכולה למפות, אך רק במרומז ובקירוב, את זמן ההתרחשות.

כך גם נמנע הסיפור בעקביות מאיזכור מפורש של מקום ההתרחשות. ברור שהסיפור מתרחש בעיר; בעיר שיש בה עליות ומדרונות והנמצאת בקירבת הים (מן הבחינה הזו מתאים התיאור לחיפה, אך הסיפור עשוי אף להתרחש, להלכה, גם באחת מערי החוף האחרות).

פרט לכך שהסיפור מתנזר בעקביות ממתן צייני זמן וציניני מקום מפורשים, הוא אף אינו מצוין כלל את שמו של המהנדס. אף שהוא הגיבור הראשי של הדראמה המשפחתית, אנו יודעים רק את שם אשתו, את שם פתו ואפילו את שם חברה של הבת. אולם, את המהנדס מכנה הסיפור בכינויי גוף שלישי (החוזרים בכותרת בנטיית-השייכות שלוש פעמים). במישור ההשתמעות הפסיכולוגי, ניתן לפרש את השמטת שמו כאות לתפקידו השולי והבלתי-חשוב, שיש למהנדס במשפחתו; כמין הוכחה לפחיתות ערכו במערכת-היחסים, שנוצרה בינו לבין אשתו וכתו, אף שהן תלויות בהכנסותיו ומחכות להמחאה, שנהג לשלוח אליהן בקביעות מאפריקה.

לעומת זאת, במישור האליגורי, מתפרשת השמטת השם דווקא כאות לחשיבותו הרבה של הגיבור, ואולי אפילו לעובדת היותו מעין ישות טראנסצנדנטית-אלוהית, שאין להזכירה בשמה המפורש.

⁵ בספרו "סיפורת עברית מיטאריאליסטית", ספרית מקור, ליד "מסדה", רמת-גן, 1974.

⁶ זוהי מלת כלאיים, המכילה את הקידומת של "טאוטולוגיה" ואת הסיומת של "אליגוריה". כוונתה ליצירה שהיא מערכת סגורה, שאי אפשר תמיד להעמיד כנגדה סיפור סמוי מקביל בעל חוקיות מליאה ורצופה.

כדיקת הסיפור תוכיח, שיש בו במהנדס מידה גדושה של תכונות, חיצוניות ופנימיות, שעשויות לזהותו עם דמות האל "בן האדם", ישו מנצרת, הן בהתגלותה ההסטורית-קונקרטיית והן בשפע גילוייה כיציר החשיבה והדימוי המיתיים-סמליים.

במצבים שונים בסיפור, מזכיר המהנדס את דמות ה"משיח" הנוצרי, כפי שהיא מגולמת באומנויות הפלאסטיות בכל התקופות: הסיפור פותח ומסתיים בהשלכת הזרועות לצדדים ובהפיכתו של המהנדס ל"צלב רפוי" (עמ' 156). הוא מפרפר בסדיניו, כשהוא "נרדם כמת" (עמ' 163)⁷; חכרותיה השמנות של תמרה מוצאות אותו בחדר-השינה כשהוא "מוטל במיטה, המילון בשיפולי בטנו --- עיתון הערב מרחף על ראשו" - מעין פארודיה על תמונות "ecce homo" ("הנה האיש!") של ישו, כשהוצג בפני ההמונים אחר שהולקה והוכתר בעטרת קוצים.

בצילומים המטושטשים, ששלח המהנדס מאפריקה, נראה הוא "על אחד הפיגומים או רכון על פנכתו" (עמ' 158), כבצירי הצליבה או בצירי "הסעודה האחרונה", לדורותיהם. כאשר הוא מוטל בעירומו, בבית-החולים האפריקאני, ו"אורות חזקים מכוונים אליו, פרקי ידיו קשורים בכבלים", שוב מזכירה התמונה את צירי ישו הנענה. תמרה, בריסיה הצונחים" (עמ' 183; 184) מתוארת כ"זהובה" וכבעלת עיניים כהות, כבצירי המאדונות בריניסאנס אאיטלקי. בהתעללות המוזנדס בגדי, חכרה, יש משום אינברסיה של מוטיב "הרועה הנאמן", שהיה נפוץ במיוחד באומנות הביזאנטית: ישו הנושא גדי או טלה על שכמו ומחלץ אותו מצרה (הגדי הוא סמל קבוע באיקונוגרפיה הנוצרית). אפשר עוד להוסיף דוגמאות, המוכיחות בעליל כי "יום שרב" גדוש באיכויות וויזואליות, הלקוחות מן האומנות הנוצרית לדורותיה.

במרוצת העלילה, חוזרת סצינת ה"תחיה" פעמיים לפחות: פעם כאשר מתגלה למהנדס שאיננו נגוע בסרטן, ואז דומה הוא למי שנולד מחדש, למי שקם לתחיה. "תחיה" אחרת, בוואריאציה מוקטנת, מתרחשת לקראת סוף הסיפור, כאשר גדי נדרש, מתנער מעפר, קם ומתחיל ללכת. המהנדס מגלם באישיותו את מרבית האידיאלים הנוצריים, בדבר חסד, סלחנות, חסכנות, צניעות, פרישות, איפוק, נדיבות, וכיוצא באלה תכונות אלטרואיסטיות. אלא שאישיותו מכילה סתירות בולטות לעין: הוא מפגין כללי-מוסר נוקשים וקפדניים, העלולים להתפרש כגילויים של חוסר סובלנות. עם זאת, יש בו מידה גדושה של וותרנות, סובלנות וכניעה. הוא מקפיד, דרך משל, לבצע את הפרוייקט שבפיקוחו במלוא האחריות והיסודיות; להביא את ה"בשורה" להמונים הנבערים (וכמיסיונר אין הוא מותיר לעצמו זמן או מומן להנאות-החיים). שעה שאשתו ובתו מתוארות כציפורי דרור בזבזניות, הוא נושא בעול ובאחריות, מסתגף וממעט בהוצאות, כאילו נשא מאז ומתמיד את הצלב הגדול והכבד בנתיב היסורים והתלאה - דרך החיים (והשווה לתיאור גרירת הילקוט בעמ' 171). אפילו באכזריותו כלפי גדי הטירון יש ממעשהו של "הנוצרי" - נוצר המוסר: לאחר שנדהם למשמע הידיעה, כי גדי נשק לתמרה בהצגת בית-הספר, שומר הוא על בתוליות בתו (מפני זרם מכתביו הבלתי-פוסק של גדי), ומסתיר מפניה את אגרותיו של מחזרה. טרם כשרה העת לקבלת ה"בשורה"; יש להגן על תמרה התינוקית מפני החוויה האירוטית ("כין כה וכה לא היתה מבינה - הרי אינה אלא ילדה", עמ' 191), וגדי מתמרמר ומתעקש: "מה לא היה מובן?".

⁷השווה, למשל: "וישאל ממנו מפילטוס את גוויית ישוע ויורד אותה ויכרכנה בסדינים" (לוקס כג, 53).

מוטיב "La belle dams sans merci", מן הנצרות. ה"דאם" (המאדונה, הגבירה, הכתולה הקדושה, "Notre dame") נרמזת גם באמצעות ההומונים שלה, מתחום הנדסת המים. במברק, ששלח המהנדס לעמיתו ההולאנדי - "Regards to our dam" - כלול רמז נוצרי, ולא באקראי הובאו הדברים באנגלית, כדי שלא לפסוח על משחק המלים.

בצאתו של המהנדס לסיור חטוף בכפרי הילידים, טרם יציאתו הבהולה לארץ, הולכים אחריו הילדים האפריקאנים "כלהקת זרזירים" והבחורים "כלהקת עורבים" (עמ' 161; השווה לפתגמי ישו, לוקס יב, 14 ובעוד מקומות). אפילו המלה "מוכס", הכלולה בתיאור שובו של המהנדס ארצה, טעונה קונוטאציות נוצריות, ואף הפועל ס.כ.ר. נפוץ בכרית-החדשה בהקשרים שונים. יש אף זיקת-דמיון בין המהנדס המצולם, כשהוא רכון על פנכתו, לבין ישו, המחלק את קערתו עם רעיו (מרקוס יד, 20), וניתן אף לאתר זיקת-דמיון בין האשה הכושית, המתלישכת בחיקו של המהנדס בחיננה האפריקאנית לבין הזונה הגדולה, שבחזון יוחנן בכרית-החדשה. במלחמה שמנהל המהנדס באור, בהגיפו את תריסי דירתו, יש מעין אינברסיה של "מלחמת בני אור בבני חושך", ויש עוד פרטים רבים בסיפור שניתן להסמיק להם מקבילות מן הכרית החדשה, אך תוצר היריעה מהשתרע.

בנקודה זו נדרשת השאלה בדבר הרלוואנטיות של הרמזים הנוצריים בסיפור. יהושע עצמו נתן ביד הקורא מפתח אטיולוגי, כשאמר בשעת ראיון עיתונאי:

כשהלכתי בפאריס לכנסייה להאזין למיסות של בארך, ראיתי עצמי קשור לסיפור הנוצרי של ישו יוחר מן הצרפתים --- בעיני ישו אינו אלא יהודי, שנהרג במלחמות היהודים. הוא חלק מן ההסטוריה שלי⁹.

נמצא, שעל ידי השימוש במוטיבים הנוצריים, יהושע מבטא, בין היתר, גם את השקפת עולמו הפוליטית-חברתית, ואף כי קשה להעלותה מתוך הסיפורים במלואה, הרי ניתן בכל זאת לצרף קווים לדמותה, להתחקות אחר תבניות חוזרות, שתסייענה במיפוי המסר הפוליטי-החברתי הסמוי. מתברר, אפוא, שכל רמזי ה"בשורה", ה"תחיה" וה"ישועה" מן הסיפור הנוצרי גוייסו כאן למען מטרה מוגדרת בתכלית. מן הסיפור הנוצרי, שבו רואה יהושע, כאמור, פרק בהסטוריה הטראגית של עמנו, מותח יהושע קווים מקבילים לעבר סיפור נוסף סמוי, שעיקרו פוליטי-חברתי: המהנדס היהודי (וישו, כמצוטט לעיל, "אינו אלא יהודי, שנהרג במלחמות היהודים) זורה כוחו בשדות ניכר, מכיא את "בשורת" הטכנולוגיה ותורם מכשרונו ומידיעותיו, אולם הכערים אינם מעוניינים תמיד בו, בתרומתו וב"בשורתו".

עם ההולאנדי, המייצג כאן, בין השאר, גם ניסיון עתיר-דורות בכניית סכרים, שפע של מים (היפוכה של תמצואות הישראלית, של השרב הכבד, של הכמיהה למים)¹⁰, יש לו שיתוף פעולה פורה ומפרה. לעומת זאת, בויכוח האפולוגטי, שהוא מנהל עם הרופא הכושי, יש הד מן הפולמיקה האנטישמית, מויכוחי היהודים והכמרים (בין מי שמגלים את המידות הישועיות לבין מי שמגלים את המידות השטניות, של כוחות ה"סטרא אחרא").

⁹"משא", 18.8.75.

¹⁰גרשון שקד (בספרו "גל חדש בסיפורת", ספרית פועלים, ת"א, תשל"א, עמ' 143) רואה בהולאנדי הנע ונד מעין גלגולה של דמות ה"הולאנדי המערפף" המיתי - רב-חובל מסתורי, הצורר באמתחתו אסון לכל המזדמן בדרכו.

ייתכן שהאנטישמיות היא המתגלמת כאן בדמותה של המחלה הממארת, שהרי התגלות
אותותיה היא המחזירה את היהודי בבהילות כזו לישראל, ומפגישה אותו, ללא הכשרה
מספקת עם הישראלי, המגולם כאן בדמויותיהן של רות ותמרה.
הישראלי תאב לקולטו, אך גם מתעב אותו בתהליך קליטתו, ורגש אמביוואלנטי זה
בא לידי ביטוי בהתנהגותן של רות ותמרה. שתיהן מגלמות בהתנהגותן תכונות רבות
מתכונותיו של הישראלי המצוי: רות מתבטלת, מחפשת עבודה כל חיה, לומדת ללא סוף
וללא תוחלת, נוהגת בכבישים באגרסיביות, חיננית בחוצפתה, סהרורית¹¹, ומעל לכל
אלה - דורסנית ללא רחם, אינה מסוגלת להגיע לקשר של אמת עם מי שבא אליה מתוך רצון
כן למזיגה, לאיחוד, לשיתוף-פעולה.

כאשר מסביר ה"פאטרון" למהנדס הנדהם על מעללי אשתו והמכוננית, יש בדבריו גם
מעין פרק בהילכות מדינה ומדיניות. משל היה סוכנות בינלאומית או מעצמת-על, נוהג
ה"פאטרון" במהנדס-ביהודי (המכונה תכופות, כאורח פאראדוקסאלי, דווקא "הישראלי")
ברוך ובעדנה, כשהוא תולה את כל השגגות והמעקשים בנהיגת (בהתנהגות) הישראלי-רות.
המהנדס בא ארצה בחיפזון, עקב התגלות סרטן (אנטישמיות?), ובצעדיו הראשונים
בארץ יש מצעדיו של התינוק לעבר בגרות, שאיננה מושגת. הוא פורט ביגיעה, "מגשש אחר
כל צליל: שירי ילדים, המנון לאומי, קינת תל-חי"; מנסה ליצור גשר כלשהו אל עברה של הארץ
ואל הווי תושביה, אך נתקף בשיממון ונוטש את הגישוש המהוסס, שנעשה תחילה מתוך התלהבות
מהולה בחשדנות. החכרה (תרתי-משמע) הישראלית מעניקה לו "חופשת מחלה", שאין הוא מעוניין
בה כלל, נוהגת בו כחולה הזקוק למנוחה ואינה נותנת לו כל תפקיד פעיל, הכרוך באחריות
ובנשיאה בעול. ה"משפחה" אף היא אינה מערה אותו אל קירבה. הוא מנסה "להטיל סדר" בניירות
(עמ' 169), אך נואש ונוטש את המאבק. כשלונה של הבת במיבחן (במערכה?) "מרתח אותו", והוא
מבקש לזעזעה, אך לשווא.

לעומתו, רות מעורה היטב בהווי-הארץ ובעברה: יש לה הורים זקנים, הבאים לבקרה בקביעות,
היא שירתה בצבא ויש לה תעודת-זיהוי ("היכן שלו?"), עמ' 169. בתהליך החיפוש אחר זהותו,
מגלה היהודי, שנהג לשלוח בקביעות את משכורתו למשפחתו, שאין לו בעצם מקום בה. מכאיב
לו לשמוע, שמחליפו בחו"ל (השליחים?) "עושה חיים", ולראות כי ילדו, יוצאת חלציו, "הפכה
בת-חורין מרושלת, וכבר היא מתחמקת ממרותו".

הדמות הטראגית ביותר בדראמה אנושית זו, מי שניזוק ביותר ושמתעללים בו ביותר-הוא גדי,
מי שלגביו "תמה ונסתיימה ההצגה". הוא המתבגר כבר אינו עומד במרכז של דראמת הקליטה,
וכבר מתחיל להידמות לישראלי המצוי (מתחיל להידמות לרות; מרכיב משקפים כמוה). לגביו כבר
חם נתיב-החלאה של ה"פאסינונשפיל", מחזה היסורים הישועי, אך במכתביו יש עדיין שגיאות-בתיב,
עדות להיסוסיו ולקשייו (ואף אין מתירים לו להתקרב אל תמרה, הישראלית מדורות). אין הוא
זוכה בטובות ההנאה של מי שמצוי בתהליכי קליטתו, אף לא במעמדו של מי שמושרש בארץ: נותר לו
ל"טירון המלומד" להילחם למען הארץ ולקוות לעתיד טוב יותר, למזיגה אמיתית, ל"כלולות".
בסיום הפאנטאסטי של הסיפור, יש חזרה מכופלת של סצינת הצליבה: המהנדס רומס את גדי וממתין
לרות כשידיו פשוטות לצדדים, על מנת שתורמסנו. שוב ייצלב יהודי ביד יהודים-ישראלים, כשל
אי-נכונותם להבינו ולקרב אליו ואל עולמו.

הריבוד האליגורי בסיפור זה מכיל, אפוא, "פשט", "רמז" פסיכולוגי, "דרש" פוליטי-חברתי ו"סוד" מיתי-מיסטי. גם בחטיבות הפרוזה ה"ריאליסטית", נוקט א"ב יהושע בשיטה הקוואדרילוגית, בת ארבעה הרבדים, שרוחה באליגוריה הביניימית והמזכירה את שיטת פרד"ס של פרשנות המקרא. לפי שיטה זו, יש באליגוריה ארבע אופני קריאה, המבוססים על מהות הלקח הנרמז מן הסיפור הסמוי. הקריאה הראשונה היא הליטרלית, ובה נתפשים הדברים כפשוטם, ואין הם מרמזים על אמיתות, שמעבר לארעי ולבר-החלוף. הקריאה השנייה היא האליגורית, שממנה מושגת אמת אנושית בסיסית, שניתן לכנותה "אמת פסיכולוגית". הקריאה השלישית היא הקריאה הטרופולוגית, שממנה עולים מוסר-השכל ואמיתות שונות בתחומי הפוליטיקה, פעולות החברה והציבור. הקריאה הרביעית היא הקריאה האנאגוגית, שבה מקושר הסיפור הגלוי לסיפור מקביל בתחום הטראנסצנדנטי, וממנו מושגת אמת מוחלטת, נצחית-מיסטית, על-זמנית ואוניברסאלית בטיבה.

למרות שעקרונותיה של האליגוריה הביניימית הם עקרונות תיאוסופיים ואילו א"ב יהושע חותר, יותר מכל, אל ניסוחם של עקרונות חברתיים והסטוריוסופיים, יפים עקרונותיה של האליגוריה הקוואדרילוגית להכנת הסכימה, שעל-פיה בנויה האליגוריה המודרנית של א"ב יהושע. לא אחת ניסתה הביקורת להפנות את א"ב יהושע ~~המסופר~~ מן האפיק האליגוריסטי לעבר ריאליזם "מימטי", לעבר תיאור המציאות כהווייתה, וכדברי עורכי "סימן קריאה" בראיון עם הסופר, להטות את כתיבתו לעבר "מליאות נינוחה יותר של פרטי-מציאות, שאינם 'שלטים' למשוו אחר עקרוני, קיומי, אלא מושכים אל ההסתכלות בספציפיות שלהם עצמם"¹². אולם, דומה שיהושע נטה מאז ומתמיד אל הסיפור ה"מרוכד", העשוי ממערכות משמעות סימולטאניות ומקבילות, וכעדותו בריון הנזכר לעיל: "זהו בעצם הז'אנר העמוק שלי"¹³.

12
קריאה של א"ב יהושע "הסימן קריאה". הסימן קריאה, הוצאת ספרים, תל אביב, 1976, ע' 276.

13
הסימן קריאה, ע' 276.